

Špecifiká diplomatického tlmočenia v staroveku

Lizaveta Madej

Abstract

Diplomatic Interpreting Specifics in Ancient Times. *The basic characteristics of ancient diplomatic interpretation features are presented in the article, including the content of work of official interpreters of that time and their social status. Inherited characteristics of diplomatic interpretation maintained within this type of interpretation until today are emphasised and analysed based upon the comparison of selected characteristics of diplomatic interpretation at the time and contemporary interpretation.*

Keywords: diplomatic interpreting, diplomacy, ancient times, history, multifunctionality.

Kľúčové slová: diplomatické tlmočenie, diplomacia, starovek, dejiny, multifunkčnosť.

Úvod

V archívnych záznamoch, papyrologických artefaktoch či epigrafických dokumentoch sa len málokedy objaví zmienka o tlmočníkovi ako osobe, vďaka ktorej bola medzi dvomi panovníkmi prekonaná komunikačná bariéra. Autori materiálov, prostredníctvom ktorých dnes vieme nahliadnuť do análov histórie a dozvedieť sa o priebehu najvýznamnejších spoločenských udalostí, akékoľvek medzijazykové interakcie obvykle koncipujú ako bezprekážkové. Napriek neviditeľnosti tlmočníkov určité elementárne vetné konštrukcie, zaznamenané v archívnych dokumentoch tej-ktorej krajiny („tlmočník povedal“, „trón sa obrátil na tlmočníka, aby zistil...“, „cez tlmočníka mu odkázal...“ atď.) (Lung 2011: 162), nám naznačujú, že jazykoví mediátori na podujatiach celoštátneho významu predsa boli účastní. Na základe týchto informácií, ale aj všeobecných poznatkov o historickom kontexte vieme preto dedukovať, v akých komunikačných situáciách sa oficiálne tlmočenie pre panovníkov a významných štátnikov realizovalo a čo bolo jeho náplňou.

Aktuálnosť tohto príspevku spočíva predovšetkým v tom, že je téma diplomatického tlmočenia, jeho pôvodu a predpokladov vzniku nedostatočne preskúmaná. Viaceré publikácie zahraničných autorov skúmajúce tlmočenie v historickom kontexte síce konštatujú, že práve diplomatické a vojenské tlmočenie patrili medzi prvé druhy ústnej translácie (Hermann (1956); Roland (1999); Mairs (2010); Baigorri-Jalón (2015) dodnes neevídujeme vedeckú štúdiu, ktorá by opisovala špecifiká diplomatického tlmočenia v skorších historických obdobiach. Cieľom príspevku je preto prispieť k vyplneniu tejto laky v slovenskej translatológii a na základe selekcie, analýzy a naratívneho zhrnutia výsledkov vybraných zahraničných výskumov predstaviť najvýraznejšie vlastnosti a znaky starovekého diplomatického tlmočenia. Sekundárnym cieľom je poukázať na atavizmy minulosti, ktoré sa v pôvodnej alebo modifikovanej forme zachovali v dnešnej podobe tohto druhu ústnej translácie. Pre dosiahnutie hlavného cieľa si stanovíme parciálne úlohy, ktoré spočívajú o. i. aj v determinácii časopriestorových okolností vzniku diplomatického tlmočenia či v zodpovedaní nasledujúcich otázok: čo bolo náplňou práce dobových diplomatických tlmočníkov, v čom spočívala príčina multifunkčnosti tejto profesie, v akých komunikačných situáciách sa najčastejšie realizovalo, kto mohol pôsobiť ako oficiálny tlmočník a aký sociálny status mu pri vykonávaní tohto povolania prináležal.

Multifunkčnosť diplomatického tlmočníka

Historické obdobie označované ako „starovek“ sa chronologicky vymedzuje vznikom prvých štátnych útvarov na jednej strane (3. tis. p.n.l.) a pádom Západorímskej ríše na strane druhej (5. st.). Geograficky sa vzťahuje najmä na územie Stredomoria, Blízkeho východu a Číny. Väčšinu starovekých štátov spája despotickosť a neobmedzenosť moci ich panovníkov, ako aj zhodné ambície – dosiahnuť politickú a ekonomickú nadvládu a získať rozhodujúci vplyv na svetovej scéne. Pri realizácii týchto ambiciózných cieľov neraz suverénom pomáhali práve tlmočníci, ktorých úlohu v starovekých štátoch chápali veľmi široko.

„Ani gréckym slovom *ἐρμηνεύτωρ* (*érmeneús*), ani latinským *interpres* sa nemyslel sprostredkovateľ cudzieho jazyka (Mairs 2010: 459)“. Slovom *hermêneus*, ktorým Gréci nazývali prekladateľov a tlmočníkov, sa pravdepodobne označoval „človek, ktorý koná ako Hermes“, t. j. človek schopný vykonávať viaceré úlohy, vrátane lingvistických. Bez ohľadu na to, či slovo *interpres* pochádza od základu *inter-partes* alebo *inter-pretium*, tento termín označuje toho, kto sa nachádza medzi dvomi stranami a vykonáva oveľa rozmanitejšiu činnosť, ako len jazykovú mediáciu (Hermann 1956/2002:

18). Terminologická nepresnosť až polysémia týchto výrazov je dôkazom toho, že tlmočníci boli vnímaní ako nielen jazykovi, ale aj diplomatickí, obchodní či vojenský mediátori, ako multifunkční služobníci panovníkov a cisárskeho dvora. Potvrdením tejto hypotézy je aj kvantum výrazov na označenie tlmočníkov v starom čínskom či egyptskom jazyku. V historických listinách starovekej Číny sa „tlmočníci, resp. ich služobné tituly označovali prostredníctvom štyroch hieroglyfov – *ji*, *xiang*, *didi* a *yi* – v závislosti od toho, čo bolo náplňou ich práce a pre akú svetovú stranu slúžili (východ, juh, západ alebo sever) (Cheung 2005: 30)“. O multifunkčnosti dobového tlmočenia pre panovníkov svedčia okrem lingvistických argumentov, aj viaceré historické fakty.

Obsah Amarnských listov zo 14. st. p. n. l., ktorými je označovaná rozsiahla zbierka diplomatickej korešpondencie medzi Starým Egyptom a krajinami Blízkeho východu, potvrdzuje, že tlmočníci existovali a boli využívaní najmä v oblasti diplomacie (Mairs 2015b: 138). Ich spoločenský a hierarchický status síce nie je možné presne určiť vzhľadom na to, že na označenie tlmočníkov sú použité tri egyptské korene s relatívne odlišnou sémantikou, môžeme však s istotou konštatovať, že jednou zo základných úloh dobových tlmočníkov bolo sprevádzanie vyslancov na diplomatických cestách a plnenie diplomatických úloh (Gelb 1968: 93-104). Skutočnosť, že prijímajúca strana prejavom úcty vyslancom a ich tlmočníkom vzdávala hold samotnému faraónovi, vyzdvihuje význam tlmočníka v egyptských spoločenských pomeroch na vyššiu úroveň.

Archívna dokumentácia pochádzajúca z čias čínskej dynastie Čou, ktorá na území dnešnej Číny vládla od roku 1122 p. n. l. (Roháč 1998: 58), rovnako nasvedčuje tomu, že náplňou práce dobových tlmočníkov nebolo iba medzijazykové sprostredkovanie. Oficiálni tlmočníci sa delili na tlmočníkov-funkcionárov (čín. *xiangxu*) a tzv. jazykových mužov (čín. *sheren*) a podriaďovali sa starším dvorovým úradníkom (čín. *daxingren*), ktorí zodpovedali za komunikáciu s cudzími delegátmi. Úlohou tlmočníkov bolo prijímať a sprevádzať vyslancov vazalských štátov počas ich oficiálnych návštev a pripravovať ich na audienciu s cisárom (vrátane vysvetlenia spoločenskej etikety). Jednou z kľúčových úloh tlmočníka bola aj neoficiálna komunikácia s vyslancami s cieľom vyzvedania dôležitých informácií (špiónáže). Neskôr za vlády dynastie Chan (206 p. n. l – 220) na cisárskom dvore bola dokonca zriadená Pracovná skupina tlmočníkov, do ktorých náplne práce okrem vyššie uvedených úloh začali patriť aj diplomatické cesty či služba v čínskych diplomatických zastupiteľstvách (Lung 2015: 50). Okrem bezprostredne lingvistickej funkcie tlmočníci museli vykonávať aj funkciu historiografov čínskej diplomacie. Pripravovali správy o priebehu diplomatických stretnutí, pričom štruktúra takýchto správ sa zakladala na

vopred položených otázkach. Následne najneskôr do mesiaca ich mali odovzdať historickému oddeleniu (Lung 2015: 53). Tieto záznamy taktiež slúžili ako oficiálny podklad na vydanie komuniké, zostavenie bilaterálnych zmlúv a i. (Baigorri-Jalón 2015: 35).

Profesiú tlmočníka širšie vnímali aj v Starom Ríme a Starom Grécku, v dôsledku čoho tlmočníkov bežne poverovali špecifickými zadaniami. „Od tlmočníka sa vyžadovali nielen jazykové znalosti, ale aj šikovnosť, prefikanosť, ľstivosť a hlboká oddanosť svojmu zamestnávateľovi“ (Müglová 2009: 88). Tlmočníci boli napríklad poverovaní vraždiť nevhodné osoby, získavať tajné informácie, využívať svoje jazykové znalosti na poškodenie dobrého mena určitých ľudí, ale aj sprevádzať vyslancov či vybavovať posolstvá (Müglová 2009: 88). Rovnako tlmočníkov využívali na sprostredkovanie klamstiev a ložných obvinení v prospech iných osôb (Hermann 1956/2002: 19). Sprevádzanie panovníkov a veliteľov armád počas vojenských výprav bolo ďalšou frekventovanou úlohou antických oficiálnych tlmočníkov. „Termín *interpretes* ako označenie profesionálnej činnosti sa v starorímskych archívoch najčastejšie vyskytuje v kontexte, ktorý súvisí s armádou a jej veliteľmi“ (Mairs 2015a: 362). Počas Púnskych vojen napríklad tlmočníci plnili funkciu mierových vyjednávateľov medzi vojvodcami, zúčastňovali sa rokovaní o kapitulácii s obyvateľmi Cannae či Noly, tlmočili pred Senátom obsah listov adresovaných Hannibalovi, ktoré sa podarilo zachytiť rímskej armáde. Počas vojny medzi Rímom a Numídiou tlmočníkov využíval Lucius Cornelia Sulla v tajných rokovaníach s Bocchom I (Hermann 1956/2002: 20-24).

Spoločenské postavenie diplomatického tlmočníka

Plnenie diplomatických, vojenských či administratívnych úloh popri bezprostrednej translačnej činnosti bolo najčastejšou náplňou práce tlmočníkov slúžiacich na cisárskych dvoroch. Napriek tomu, že sa zhoduje podstata oficiálneho tlmočenia vo viacerých starovekých štátoch, nie je možné hovoriť o homogenosti statusu antických tlmočníkov.

Kým v Grécku alebo Číne tlmočníkov spravidla vnímali ako zradcov a barbarov, v Egypte a Ríme sa k nim vzťah menil. V starovekom Grécku (cca 400 p. n. l.) tlmočníci sprostredkujúci kontakt s početnými podmanenými národmi úctu nepožívali. „Řekové měli o svém jazyce i vlastní kultuře velmi vysoké mínění, a tak očekávali, že se barbaři řečtinu naučí, a tlmočnickou službu považovali za zbytečnou“ (Getta 2019: 14). Podobne vnímali tlmočníkov aj v starovekej Číne. Vzhľadom na to, že Číňania boli mimoriadne hrdí na svoju kultúru, ovládanie akýchkoľvek cudzích jazykov

sa považovalo za znak barbarizmu a len zriedkavo bolo odobrované či uznávané (Lung 2015: 53). Existencia predsudkov, podľa ktorých cudzie (barbarské) národy mali napodobňovať čínsku kultúru a smerovať k akulturácii, ako aj negatívny postoj ku všetkému „cudzemu“ podporovali ideu sinocentrizmu, v dôsledku čoho tlmočníci dlhodobo patrili do najnižšej spoločenskej vrstvy.

V starovekom Egypte (približne 3000 rokov p. n. l.) „byli tlmočníci vnímaní ako bytosti, propúšťajúce svoje schopnosti do služieb faraona“ (Getta 2019: 14), pochádzali z radov šľachty a faraóni si ich veľmi vážili. V rámci egyptskej spoločnosti, ktorá bola rozdelená do siedmich kást, mali svoje miesto aj tlmočníci a ich povolanie sa dedilo z generácie na generáciu (Mügllová 2009: 84). Neskôr (približne 5. st. p. n. l.) sa vzťah faraónov a spoločnosti k tlmočníkom zmenil a prestal pôsobiť jednoznačne. Jednak si tlmočníkov vážili, lebo si uvedomovali ich užitočnosť a nezastupiteľnú úlohu v interkultúrnej komunikácii, no jednak čoraz častejšie podozrievali z nestrannosti, ba dokonca špionáže (čo vzhľadom na špecifikovanú náplň práce tlmočníkov mohlo mať svoje opodstatnenie). Reakciou na vyššie uvedené bolo to, že na dvory faraónov počas diplomatických rokovaní začali privolať dvoch tlmočníkov pre každú rokujúcu stranu. Tým sa mala zabezpečiť nezaujatosť a nestrannosť tlmočenia, a teda aj napraviť reputácia jazykových mediátorov. Pripomenieme, že sa toto protokolárne pravidlo zachovalo aj je prísne dodržiavané v diplomacii dodnes.

V Ríme boli tlmočníci „váženými osobami a často ich poverovali aj zahraničnými misiami“ (Vertanová et. al. 2015: 12). Tlmočenie tu bolo uznávané aj pre dôležitosť udržiavania komunikácie s vyspelejšími Grékmi. Napriek tomu ani v Ríme nebol postoj k tlmočníkom vždy rovnako kladný. „Status tlmočníka neraz bol negatívne stigmatizovaný a jeho osobnosť charakterizovaná ako falošná, dvojtvárna, pokrytecká či zradná“ (Mairs 2015a: 364). Mohlo to súvisieť napríklad so špecifitou úloh zadávaných tlmočníkom (zavraždiť, oklamať, vyzvedať), ale aj s mimoriadnou oddanosťou svojmu chlebobarcovi, v dôsledku ktorej boli tlmočníci ochotní s pokorou prijať akékoľvek rozkazy. „Tlmočníci boli svým zamestnávateľom naprosto oddaní a často boli poverovaní rôznymi úkolmi, ktoré presahovali rámec tlmočenia a nestavely je do najlepšieho svetla“ (Ševčíková 2016: 15).

Atavizmy minulosti v dnešnej podobe diplomatického tlmočenia

Súčasná podoba diplomatického tlmočenia vo svete nie je homogénna a líši sa v závislosti od geografickej príslušnosti. Najčastejšie pod diplomatickým tlmočením chápeme *konzekutívne tlmočenie pre politických predstaviteľov*

štátu a diplomatov, ktoré sa môže realizovať tak v podobe vysokej konzekutívy, ako aj v podobe styčnej konzekutívy (liaison) a jeho cieľom je presný a korektný transfer informácií štátneho, politického alebo medzinárodného významu". Túto definíciu diplomatického tlmočenia je možné rozšíriť aj o ďalšie dištinkatívne vlastnosti, ktoré sa však zachovali len v jednotlivých podobách diplomatického tlmočenia ako atavizmy ďalekej minulosti.

Stacionárnosť je vlastnosť, ktorá sa z obdobia starovekých civilizácií zachovala v súčasnej podobe diplomatického tlmočenia napríklad v Rusku, Číne, Kórei či Španielsku. Ide o taký spôsob organizácie spolupráce zadávateľa tlmočenia (štátu, diplomatov, oficiálnych zahraničných predstaviteľov a i.) a tlmočníka, keď je posledne menovaný súčasťou vnútorných štruktúr štátnej správy – najčastejšie rezortu zahraničných vecí (Setton, Dawrant 2016: 29). Diplomatickí tlmočníci boli internými zamestnancami oficiálnych útvarov zriaďovaných pri cisárskych a kráľovských dvoroch už od čias starovekých civilizácií. Neskôr, v období stredoveku, dokonca vznikol inštitút tzv. dvorových tlmočníkov, populárny najmä v Byzancii, Číne, Kórei, starých afrických ríšach (dnes Ghana, Mali, Zimbabwe) a i. (Pöschhacker 2015: 51). Zámerom tohto inštitútu bolo predovšetkým zabezpečiť si spoľahlivého a oddaného tlmočníka, pre ktorého neexistovala zásada tlmočnickej neutrality a ktorý musel byť naklonený svojmu zamestnávateľovi.

Bipartita diplomatického tlmočenia predpokladá účasť dvoch tlmočníkov pri oficiálnych bilaterálnych rokovaniach. Podľa diplomatického protokolu viacerých krajín sveta "tlmočí diplomatický tlmočník do jazyka druhej strany iba to, čo povedali osoby na jeho strane" (Setton, Dawrant 2016: 31). Často sú rokujúce strany obozretné pri spoliehaní sa na tlmočníka druhej strany, najmä ak ide o dôverné stretnutia vysokopostavených osôb.

Exkluzivita diplomatického tlmočníka vyplýva z vyššie spomínanej stacionárnosti a znamená príslušnosť tlmočníka tej rokujúcej strane, pre ktorú pracuje. Rovnako ide o prežitok minulosti. Výraznou vlastnosťou exkluzivity prirodzene je aj zníženie miery nestrannosti, nezaujatosti a neutrality tlmočníka, keďže je prezentovaný ako súčasť len jednej zo strán-participantov. "Diplomatickí tlmočníci (podobne ako vojenská tlmočníci a "in-house" tlmočníci) nie sú neutrálnou nezaujatou tretou stranou a ich príslušnosť je presne daná" (Setton, Dawrant 2016: 29).

Za atavizmy minulosti považujeme aj vnímanie funkcie diplomatického tlmočníka ako vstupnej brány do diplomacie (Rusko, Čína, Kórea), väčšiu slobodu tlmočníka s možnosťou zasahovania do východiskového textu (Rusko) alebo povinnosť tlmočníkov pripravovať reporty po realizovaných rokovaniach (Rusko, Čína, Španielsko, Francúzsko). Staroveké pomery a určité spoločenské kanóny tak sformovali základňu pre ďalší vývoj diplomatického tlmočenia ako špecifického druhu ústnej translácie.

Záver

O starovekom diplomatickom tlmočení teda vo všeobecnosti platí, že bolo vnímané ako polyfunkčná forma mediácie, ktorej hlavným dištinktívnym znakom je zlúčenie diplomatických, administratívnych či právnych úloh vykonávaných pre suveréna. Dôvodom, pre ktorý tlmočenie nazývame diplomatickým napriek jeho dobovej rôznorodosti, je najmä charakteristika komunikačného kontextu a sociálneho statusu rečníkov. Z inštitucionality komunikačného kontextu, ktorou je podmienený aj základný cieľ starovekého diplomatického tlmočenia, a to oddaná služba cisárskemu dvoru a jeho záujmom, plynie aj vyššie spomínaná špecifickosť náplne práce tlmočníka spočívajúca v kombinovaní translačnej činnosti a diplomatických, zmierovateľských, vyjednávacích a ďalších funkcií.

Diplomatickým tlmočením v staroveku teda nazývame sprostredkovanie oficiálnej komunikácie medzi najvplyvnejšími ľuďmi štátu – panovníkmi. Rovnako sem zaraďujeme mediáciu medzi panovníkmi a ich podriadenými, resp. podriadovanými národmi. Vzhľadom na to, že teritoriálna či autoritatívna expanzia patrila medzi kľúčové úlohy starovekých vládcov a bola neoddeliteľnou súčasťou starovekého spôsobu riadenia štátu a diplomacie, diplomatické tlmočenie zahrňovalo aj prvky vojenského tlmočenia v dnešnom chápaní tohto pojmu. Z tohto dôvodu aj vyššie spomínané príklady spolupráce tlmočníkov a vojvodcov zaraďujeme do kategórie diplomatického tlmočenia.

Literatúra

- BAIGORRI-JALÓN, J. (2015): The history of the interpreting profession. In: MIKKELSON, H.; JOURDENAIS, R. (eds.): *The Routledge Handbook of Interpreting*. New Yourk: Routledge.
- GELB, I. J. (1968): The word for dragoman in the Ancient Near East. *Glossa*, 2: 93-104.
- GETTA, J. (2019): *Jak se tlumočilo a tlumočí v Namíbií*. Praha: FF Univerzity Karlovy.
- HERMANN, A. (1956/2002): Interpreting in Antiquity. In: PÖCHHACKER, F.; SHLESINGER, M. (eds.): *The Interpreting Studies Reader*. London, New York: Routledge, s. 15-22.
- CHEUNG, M. (2005): „To translate“ means „to exchange“? A new interpretation of the earliest Chinese attempts to define translation („fanyi“). *Target*, 17(1): 27-48. <https://doi.org/10.1075/target.17.1.03che>.

- LUNG, R. (2011): *Interpreters in Early Imperial China*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- LUNG, R. (2015): China. In: PÖCHHACKER, F. (ed.): *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. Vienna: University of Vienna, s. 49-54.
- MAIRS, R. (2010): Interpreters and translators in Hellenistic and Roman Egypt. In: SCHUBERT, P. (ed.): *Actes du 26e Congrès International de Papyrologie, Genève 16-21 Août 2010*. Geneva: Droz, s. 457-462.
- MAIRS, R. (2015b): Egypt. In: PÖCHHACKER, F. (ed.): *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. Vienna: University of Vienna, s. 137-139.
- MAIRS, R. (2015a): Rome. In: PÖCHHACKER, F. (ed.): *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. Vienna: University of Vienna, s. 361-362.
- MÜGLOVÁ, D. (2009): *Komunikácia, tlmočenie, preklady, alebo Prečo spadla Babylonská veža?* Bratislava: Enigma.
- PÖCHHACKER, F. (2015): *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. Vienna: University of Vienna.
- ROHÁČ, J. (1998) (ed.): *Kronika ľudstva*. Bratislava: Fortuna print, a.s.
- ROLAND, R. (1999): *Interpreters as Diplomats. A Diplomatic History of the Role of Interpreters in World Politics*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- SETTON, R.; DAWRANT, A. (2016): *Conference Interpreting. A Complete Course*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ŠEVČÍKOVÁ, H. (2016): *Dějiny tlumočení [Závěrečná práce, Evropský kurz konferenčního tlumočení (EMCI)]*. Praha: Ústav translatologie FF Univerzity Karlovy.
- VERTANOVÁ, S. et. al. (2015): *Tlmočník ako rečník*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Kontakt:

Mgr. Lizaveta Madej

Katedra rusistiky	Department of Russian and East
a východoeurópskych štúdií	European Studies
Filozofická fakulta	Faculty of Arts
Univerzita Komenského v Bratislave	Comenius University in Bratislava
E-mail Address: lizaveta@lizaveta.sk	